O‘QITUVCHILARNI KASBIY MOSLASHTIRRISHNING PEDAGOGIK SHART-SHAROITLARI

Boymatov Nuriddinjon Mirzaqulovich, Guliston davlat pedagogika instituti
“Tabiiy fanlar” fakulteti, “Aniq fanlar” kafedrasi dotsenti
e-mail: nuriddinjonboymatov079@gmail.com

Annotatsiya. Ushbu maqolada oliy ta’lim muassasalari va ulardagi o‘quv-tarbiya jarayonini modernizatsiyalash, pedagog mutaxassislar tayyorlash tizimi sifat-monitoringini oshirish, bo‘lajak o‘qituvchilarni zamonaviy kasbiy bilim, malaka va ko‘nikmalar bilan qurollantirish, ularda kasbiy faoliyatga nisbatan akmeologik motivatsiyani shakllantirish pedagog mutaxassislarning kasbiy tayyorgarligini shakllantirish jarayoni yoritilgan.

Kalit so‘zlar: qobilyat, tayyorgarlik, kasbiy moslashtirish, tizimli yondashuv, movzanatlashtirish, soxta adaptatsiya, motivatsion yo‘nalganlik, axborot-mazmunli, tashkiliy va refleksiv sharoit;

.

ПЕДАГОГИЧЕСКИЕ УСЛОВИЯ ПРОФЕССИОНАЛЬНОЙ АДАПТАЦИИ УЧИТЕЛЕЙ

Абстрактный. В данной статье рассматривается процесс модернизации высших учебных заведений и образовательного процесса в них, совершенствование контроля качества системы подготовки педагогических кадров, оснащение будущих учителей современными профессиональными знаниями, квалификациями и умениями, формирование у них акмеологической мотивации к профессиональной деятельности, тем самым формирование профессиональной подготовки педагогических кадров.

Ключевые слова: способность, подготовка, профессиональная адаптация, системный подход, мобилизация, ложная адаптация, мотивационная направленность, информационно-содержательные, организационно-рефлексивные условия;

PEDAGOGICAL CONDITIONS OF PROFESSIONAL ADAPTATION OF TEACHERS

Abstract. This article examines the process of modernization of higher education institutions and the educational process in them, improving the quality control of the teaching staff training system, equipping future teachers with modern professional knowledge, qualifications and skills, forming their acmeological motivation for professional activity, thereby forming the professional training of teaching staff.

Keywords: ability, training, professional adaptation, system approach, mobilization, false adaptation, motivational focus, informational and content-based, organizational and reflexive conditions;

Kirish. Rivojlangan mamlakatlar, xususan, Buyuk Britaniya, Avstraliya, Shveytsariya, Germaniya, Malaziya, Kanadaning mutaxassilar tayyorlash bilan

bog‘liq tajribasi shuni ko‘rsatadiki, kasbiy ta’limning asosiy vazifasi talabalarda tanlangan mutaxassislikning o‘ziga xosligidan kelib chiqqan holda intellekt va mantiqiy tafakkurni rivojlantirishdan iborat bo‘lib, mazkur vazifani bajarish asosida ta’lim oluvchilarning kasbiy tayyorgarligi ta’minlanadi. Bunda kasbiy tayyorgarlikning asosiy mezonlari sifatida bo‘lajak mutaxassisning faoliyatga amaliy tayyorgarligi va ixtisoslik doirasidagi bilim, ko‘nikma va malakalarning o‘zlashtirish, kasbiy faoliyat talablariga moslashish darajasi belgilanadi.

Tadqiqot metodologiyasi. Mehnat va ta’lim xizmatlari bozorini rivojlantirishning strategik rejalarini ishlab chiqishda mutaxassislarning kasbiy tayyorgarlik darajasi hamda faoliyat talablariga moslasha olish qobiliyatini shakllantirish masalalariga alohida e’tibor qaratilmoqda. Bu esa o‘z navbatida bo‘lajak o‘qituvchilarni kasbiy moslashtirish jarayoni samaradorligini oshirish bilan bog‘liq quyidagi vazifalarni hal qilish zaruriyatini keltirib chiqaradi:

- bo‘lajak o‘qituvchilarni kasbiy moslashtirish mazmunini pedagog mutaxassislar tayyorlashga qo‘yiladigan mehnat bozorining zamonaviy talab va takliflariga asoslanib belgilash;
- kasbiy bilim, ko‘nikma va malakalarni sifatli o‘zlashtirilishning innovatsion potentsialini shakllantiruvchi pedagogik-psixologik omillar va shartsharoitlarni aniqlash;
- tizimli yondashuv asosida ijodiy-hamkorlik muhitiga asoslangan kasbiy moslashtirishning pedagogik shart-sharoitlarini belgilash va amaliyotga tatbiq etish;
- bo‘lajak o‘qituvchilarni kasbiy moslashtirishning ijtimoiy-pedagogik jihatlari, nazariy masalalari va talabalarning mustaqil ta’limi uchun xizmat qiluvchi yangicha nashrlar, elektron darsliklar, o‘quv-metodik majmualar ishlab chiqish va amaliyotga tatbiq etish.

Ma’lumki, bo‘lajak o‘qituvchilarni kasbiy moslashtirish aniq maqsadga yo‘naltirilgan, tizimli jarayon hisoblanadi. Zamonaviy pedagogik-psixologik tadqiqotlarda bo‘lajak mutaxassislarni kasbiy moslashtirish jarayonining bosqichlarini turlicha tavsiflanadi.

Mavzuga oid adabiyotlarning tahlili. Tadqiqotchi olima N. Egamberdieva moslashuv bosqichlarini quyidagicha izohlaydi: [2;35]

1) muvozanatlashish – individ va muhit o‘rtasida o‘zaro qadriyatlar tizimi va xulq-atvor me’yorlariga nisbatan hurmat ko‘rinishidagi muvozanatning vujudga kelishi;

2) soxta adaptatsiya - sharoitga tashqi moslashuv va uning me’yorlariga nisbatan salbiy munosabat birligi;

3) ko‘nikish – yangi muhitning qadriyatlarini tan olish va qabul qilish;

4) o‘xshatish – individning psixik qayta orientatsiyasi, avvalgi qarashlar, orientatsiya, ustanovkalar transformatsiyasi.

B. Jo‘raev esa bo‘lajak o‘qituvchilarning yangi ijtimoiy-madaniy muhitga moslashuv bosqichlarini boshlang‘ich davr, ko‘nikish davri, akkomadatsiya davri, assimilyatsiya davrlariga bo‘lib o‘rganadi. Bunda individning qadriyatlar tizimidan individ, guruh va muhit qadriyatlar tizimining o‘zaro uyg‘unlashuvigacha bo‘lgan davrlar qamrab olinadi.

Izlanishlar natijasida bo‘lajak o‘qituvchilarni kasbiy moslashtirishga qo‘yiladigan zamonaviy talablar, kasbiy moslashuvchanlikni shakllantirishning pedagogik-psixologik aspektlarini o‘rganish, shuningdek, oliy ta’lim muassasalarining mazkur jarayondagi imkoniyatlari diagnostikasi xulosalariga tayanib, bo‘lajak o‘qituvchilarni kasbiy moslashtirish jarayoni quyidagi bosqichlarda kechishi aniqlandi:

I-bosqich. Kasbiy faoliyatga motivatsion yo‘nalganlik; kasbiy tasavvurlarning shakllanishi; kasbiy bilimlarning o‘zlashtirilishi; kasbiy faoliyat talablarining

anglanishi (pedagogika kollejlaridagi umumta’lim va umumkasbiy fanlar mazmunida beriladigan ijtimoiy-nazariy va pedagogik-psixologik bilimlar vositasida).

II-bosqich. Kasbiy faoliyat talablarini o‘zlashtirish; kasbiy kompetentsiyalarni bilish, o‘zlashtirish, muloqotga kirishish, kasbiy ijodkorlik; faoliyatga innovatsion yondashuvning qaror topishi (maxsus fanlar, pedagogikamaliyot, to‘garaklar, ijodiy kastinglar, sinfdan tashqari ishlar, mustaqil ta’lim vositasida).

III-bosqich. Kasbiy o‘z-o‘zini anglash, moslashish; kasbiy ko‘nikma va malakalarning rivojlanishi; pedagogik qobiliyat va kasbiy sifatlarning shakllanishi (umumkasbiy va maxsus fanlar, o‘quv amaliyoti, mustaqil ta’lim vositasida).

Shu nuqtai nazardan kelib chiqib, tadqiqot davomida bo‘lajak o‘qituvchilarni kasbiy moslashtirish jarayoniga ta’sir etuvchi omillar va zaruriy shart-sharoitlarni ishlab chiqish va uni nazariy jihatdan asoslash vazifasiga alohida e’tibor qaratildi. Keltirilgan vazifalarning samaradorligini ta’minlashning muhim sharti bu bo‘lajak o‘qituvchilarni kasbiy moslashtirish jarayoniga ta’sir etuvchi ob’ektiv va sub’ektiv (tashqi va ichki) omillarni asoslashda namoyon bo‘ladi.

Pedagogik olim V. A. Slastenin bo‘lajak o‘qituvchilar kasbiy tayyorgarligini shakllantirish masalalarini tadqiq etar ekan, yuksak professionalizm, ya’ni kasbiy etuklikka erishishning ob’ektiv omillariga olingan ta’limning sifatini, sub’ektiv omillariga esa shaxsning qobiliyati, kasbiy yo‘nalganligi, pedagogik vazifalarni samarali hal qila olishdagi mas’uliyati va mutaxassislikka yondashuvini kiritadi [1;57].

Shuningdek, pedagog olim bo‘lajak o‘qituvchilarni kasbiy moslashtirish jarayoni muvaffaqiyatiga ta’sir etuvchi omillarni ham ikki turkumga bo‘ladi: sub’ektiv (ichki) va ob’ektiv(tashqi) omillar. Muallif bo‘lajak mutaxassisning kasbiy moslashuviga ta’sir etuvchi ichki omillarni uning individual-psixologik sifatlari bilan bog‘lasa, ob’ektiv omillarga muhit va ta’lim shart-sharoiti bilan bog‘liq jihatlarni taklif etadi.

Bo‘lajak o‘qituvchilarni kasbiy moslashtirishga ta’sir etuvchi omillar	
Sub’ektiv omillar	Ob’ektiv omillar
Ijtimoiy-demografik (yoshi, jinsi, oilaviy holati, ma’lumot darajasi); Fiziologik o‘ziga xoslik; Emmotsional(hissiy) barqarorlik; O‘z-o‘zini adolatli baholash; Shaxs faolligi; Sohaga oid dastlabki kompetentsiyalar; Faoliyatga ijtimoiy-kasbiy tayyorgarlik;	Ta’lim muassasasidagi mavjud shart sharoit; Pedagogik jarayonni tashkil etilishi; Vaqt byudjetining to‘g’ri rejalashtirilishi.

Shuningdek, yana ba’zi bir psixologik-pedagogik adabiyotlarda bo‘lajak o‘qituvchilarni kasbiy moslashish jarayoniga ta’sir etuvchi omillarning 4 guruhi ajratiladi. Birinchi guruh omillari ijtimoiy-iqtisodiy bo‘lib, u taraqqiyotning turli boqichlarida jamiyat hayotiga kirib kelayotgan yoshlarga o‘zlaridagi mavjud kuch va imkoniyatlarini sarflashga turli sohalarni taklif etadi. Birinchi navbatda bu kasblar turi, ularning o‘zgarishi va rivojlanish istiqbollari, jamiyatning u yoki bu mutaxassislarga ehtiyojiga dahldordir. Ijtimoiy-psixologik omillar ikkinchi guruhni tashkil etadi. Mazkur jarayonda shaxs ijtimoiylashuviga ta’sir etuvi mikro, mezo va makro muhit ta’siri muhim ahamiyat kasb etadi. Ijtimoiy muhit ta’sirida shaxsning

qadriyatli yo‘nalganligi, kasblarning turli guruhlariga munosabatning o‘ziga xos ijtimoiy ko‘rsatmalari va sterotiplar shakllanadi.

Uchinchi guruh asl psixologik omillardan iborat bo‘lib, bu shaxsiy qiziqish va moyilliklar umumiy va xususiy qobiliyatlar, aqliy va shaxsiy rivojlanish darajasi xotira xususiyatlari, diqqat motorikasining o‘ziga xosligi va shu kabilar.

Nihoyat to‘rtinchi guruh individual psixofiziologik xususiyatlarni o‘z ichiga olib, ulardan ko‘p o‘rganilgani nerv tizimining asosiy xossalarini faoliyat turlariga munosabatini ta’siri masalasidir. Ular psixik jarayonlar kechishining dinamik tavsifnomalarini belgilaydi turli temperamentlar ko‘rinishida ifodalanadi va ma’lum faoliyat turini bajarishga ko‘maklashishi, yo aksincha uni qiyinlashtirishi mumkin bo‘ladi [3;61-67].

N. A. Muslimov o‘z tadqiqotlarida bo‘lajak kasb ta’limi o‘qituvchisini kasbiy moslashtirish uning kasbiy shakllanishidagi muhim jihatlardan biri ekanligini ta’kidlab, mazkur jarayondagi muhim pedagogik shart-sharoitlar sifatida quyidagilarni e’tirof etadi:[4]

- moddiy-texnik shart-sharoitlar (o‘quv binolari, o‘quv auditoriyalar, o‘quv-texnik vositalar majmuining mavjudligi va hokazolar);
- o‘quv-metodik shart-sharoitlar (davlat ta’lim standarti, o‘quv dasturlari, o‘quv rejalari va boshqalar);
- kadrlar salohiyati (professor-o‘qituvchilar);
- ijtimoiy hamda o‘quv-texnologik muhit;
- tashkiliy hamda o‘quv-amaliy faoliyatning izchil, uzluksiz hamda tizimli yo‘lga qo‘yilganligi.

Tahlil va natijalar: Demak, mazkur fikrlar, ilmiy-pedagogik tadqiqot jarayonida olingan kuzatish va empirik tahlil natijalarini nazariy jihatdan tahlil etish, umumlashtirish natijasida bo‘lajak o‘qituvchilarni kasbiy moslashtirish jarayonining samaradorligi quyidagi omillarga asoslanishini aniqlandi:

- motivatsion omil – bo‘lajak o‘qituvchilarni tanlangan kasb va uning mohiyatidan xabardorlik darajasi, kasbiy yo‘nalganlik va kasb tanlash motivlari bilan ifodalanuvchi jihatlar;
- ijtimoiy omil – jamiyatdagi mavjud ijtimoiy muhit va kasbning ijtimoiy

nufuzi, shuningdek, talabalar tomonidan kasbiy – ijtimoiy normalarning o‘zlashtirilishi, ijtimoiy tajribaning shaxsiy – kasbiy ustanovkalar tizimida qo‘llanilishi;

- axborotli-mazmunli – omil-tanlangan kasbiy faoliyat sohasini muvaffaqiyatli egallash uchun zarur bo‘lgan ijtimoiy-nazariy, pedagogikpsixologik va maxsus-metodik bilim, malaka va ko‘nikmalar majmuasi;
- faoliyatli omil – o‘zlashtirilgan maxsus kasbiy bilim, malaka va ko‘nikmalarni aniq vaziyatlar va zaruriy holatlarda tatbiq eta olish, o‘zini-o‘zi tahlil qilish va rivojlantirish motivatsiyasi;
- tashkiliy-metodik omil – innovatsion ta’lim turlari: shaxsga yo‘naltirilgan, tabaqalashtirilgan ta’lim, interfaol ta’lim, hamkorlik ta’limi, dasturiy ta’lim, muammoli ta’lim, o‘yin texnologiyalari, modulli ta’lim, mustaqil ta’lim va boshqalardan o‘quv-tarbiya jarayonida samarali foydalanish; o‘qituvchi va talabalarning o‘zaro hamkorligi; talabalarning mustaqil ta’lim olish ko‘nikmalariga egaligi, talabalarning bilim olishga nisbatan ijodiy yondashuvlari, ularda mustaqil fikrlash ko‘nikmalarining shakllanganligi; axborotlashgan ijodiy muhitning qaror topganligi; sog‘lom raqobatning mavjudligi; talabalar bilish faoliyatining ob’ektiv baholanishi;
- didaktik omil (vositalar) – maxsus jihozlangan (kompyuterlash-tirilgan) o‘quv xonalarining mavjudligi; o‘quv manbalari (takomillashtirilgan o‘quv dasturlari, ma’ruza matnlari, elektron darsliklar, o‘quv va metodik qo‘llanmalar, elektron

ishlanmalar, grafik organayzerlar, auditiv vositalar), o‘quv jihozlari va qurollari, axborot texnologiyalari.

Mazkur omillar va pedagog mutaxassislar tayyorlashga qo‘yiladigan mehnat bozorining zamonaviy talablaridan kelib chiqib, bo‘lajak o‘qituvchilarda kasbiy moslashuvuvchanlikni shakllantirish mazmuni bevosita ulardagi fiziologik, psixologik, ijtimoiy va tashkiliy molashish bilan belgilanishi ma’lum bo‘ladi.

Pedagogika oliy ta’lim muassasalari talabalarining ijtimoiy-nazariy tayyorgarligi motivatsion va ijtimoiy omillar ta’sirida kechib, uning mazmunida umumta’lim fanlari doirasida o‘zlashtiriladigan axborotlar, bilimlar, fan asoslari muhim ahamiyat kasb etadi.

Talabalarning pedagogik-psixologik tayyorgarligi esa ta’lim-tarbiya jarayoni tamoyillari, ta’lim mazmuni va uning mohiyatini yorituvchi hujjatlar, o‘qitish shakllari, metodlari va vositalari, shuningdek, ta’lim oluvchi shaxsining yosh va individual xususiyatlarini bilish hamda ularning psixologik holatini boshqara olish borasidagi kasbiy bilim, malaka va ko‘nikmalarni o‘zlashtirish darajasi bilan belgilanadi.

Xulosa va takliflar qismi: Tadqiqotlar doirasida bo‘lajak o‘qituvchilardagi kasbiy faoliyatga amaliy faoliyatli moslashish ko‘nikmalari bevosita maxsus-metodik tayyorgarlik negizida shakllanishi ma’lum bo‘ldi. Bunda ta’lim oluvchining o‘quv-tarbiya jarayonini to‘g‘ri loyihalashtirish va amalga oshirish, o‘qituvchi va ta’limoluvchi faoliyatini tashkil qilish hamda boshqarish, Talabalarning bilish faoliyatini to‘g‘ri yo‘naltirish, o‘qitish, nazorat va baholashning shakl, metod va vositalaridan fan, mashg‘ulot va mavzu doirasida samarali foydalanish ko‘nikmalariga egalik darajasi asosiy komponentlar sifatida tavsiflanadi.

Bo‘lajak o‘qituvchilarni kasbiy moslashtirish jarayoniga qo‘yiladigan zamonaviy talablardan biri bu innovatsiyalarni faol o‘zlashtirish va amalga tatbiq etish ko‘nikmalaridir. Innovatsion tayyorgarlik – mutaxassis shaxsidagi pedagogik faoliyatga nisbatan aksiologik, akmeologik, kreativ, refleksiv yondashuvning shakllanganligi, ta’lim jarayonida ijodiy hamkorlik muhitining yaratilishi, o‘qitish jarayoniga innovatsion texnologiyalarni tatbiq etish, innovatorlik faoliyatiga bo‘lgan faol motivatsiyaning qaror topganligi bilan belgilanuvchi kasbiy tayyorgarlik mezonlaridan sanaladi.

Bo‘lajak o‘qituvchilarni kasbiy moslashtirish jarayonini yana bir e’tiborli jihati bu yuqorida ta’kidlab o‘tilgan yo‘nalishlardagi kasbiy bilim, ko‘nikma va malakalarni o‘zlashtirish va amaliyotga to‘laqonli tatbiq etishning zaruriy shartsharoitlari majmuasining belgilanishidir. Chunki, qulay va maqsadga yo‘naltirilgan pedagogik sharoit jarayondan ko‘zlangan natijaga erishishini engillashtiradi.

Oliy ta’lim muassasalarining pedagog mutaxassislar tayyorlash tizimining o‘ziga xosligidan kelib chiqib, tadqiqot doirasida quyidagi pedagogik, psixologik shart-sharoitlarning ta’minlanishi kasbiy tayyorgarlik sifatini oshirishga xizmat qilishi aniqlandi:

1. Axborotli-mazmunli sharoit. Ma’lumki, ta’lim mazmuni bo‘lajak mutaxassis o‘zlashtirishi lozim bo‘lgan kasbiy bilim, malaka va ko‘nikmalarning oldingdan loyihalashtirilgan tizimi bo‘lib, bunda DTS, o‘quv rejalari, takomillashtirilgan ta’lim dasturlari, ma’ruza matnlari, ta’lim texnologiyalari asosidagi o‘quv-metodik majmular, ilmiy va o‘quv-metodik, elektron darsliklar, nazorat vositalari: ijodiy pedagogik topshiriqlar, vaziyatli masalalar, masofali nazorat, ijodiy loyiha ishlari, mutaxassislik yo‘nalishlari bilan bog’langan kurs va loyiha ishlari alohida o‘rin tutadi.

2. Texnologik sharoit. Tadqiqot maqsadi, ya’ni bo‘lajak o‘qituvchilarni kasbiy moslashtirishning samarali shakl, metod va vositalarini ishlab chiqib, amaliyotga

tatbiq etish uchun texnologik sharoit asos qilib olindi. Bunda kasbiy moslashtirish jarayonida:

- muammoli o‘qitish;
- o‘yinli texnologiyalar (rolli-ishchan o‘yinlar, tadbirkorlik o‘yinlari);
- trening, videotreninglar,
- muammoli -seminarlar;
- pedagogik muammoli vaziyatlarni echish va tahlil qilish, “Keys-stadi”;
- kichik guruhlarda o‘qitish, mikro-darslar;
- ijodiy tadqiqotchilik metodlari;
- dars va tarbiyaviy tadbirlarni loyihalash metodlari;
- autotreninglarni tashkil etish va o‘tkazish metodikasining ishlab chiqilishiga alohida e’tibor qaratildi.

Bo‘lajak o‘qituvchilarn kasbiy moslashtirishning texnologik sharoiti nazariy asoslanganlik; o‘quv-tarbiya jarayoni mazmuni va tashkiliy jihatlariga yaxlit yondashuv, tizimlilik, o‘qitishda ta’lim oluvchilarning individualligi, kasbiy yo‘nalganligi e’tiborga olish kabi tamoyillariga asoslanadi.

3. Refleksiv sharoit. Yaratilgan pedagogik shart-sharoitlarning natijaviy mahsuli sifatida refleksiv (refleksiya-ortga nazar, tahlil, o‘zgarishlar, shaxsning o‘z faoliyatini baholay olish darajasi) sharoit muhitining yaratilishiga alohida e’tibor berildi. Bo‘lajak o‘qituvchilarni kasbiy moslashtirishga yo‘naltirilgan refleksiv sharoit mazmuni quyidagicha belgilandi:

- faol bilish motivatsiyasini rivojlantirish;
- kasbiy faoliyatga nisbatan akmeologik yondoshuvni qaror toptirish;
- kreativ ko‘nikmalarni shakllantirish;
- pedagogik-psixologik, metodik bilimlarni shakllantirish;
- o‘zini – o‘zi kasbiy anglash.

Olib borilgan tahlil natijalaridan ma’lum bo‘ladiki, pedagogik amaliyot, mustaqil ta’lim, to‘garaklar, audtoriyadan tashqari ishlar, jamoaviy tadbirlar, ijodiy kastinglar va boshqa turdagi tashkiliy tadbirlar talabalarning kasbiy moslashish va rivojlanishdagi muhim vositalardan sanaladi.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Azizxodjaeva N.N. Pedagogik texnologiyalar va pedagogik mahorat. – Toshkent: Moliya, 2003. – B. 54-56.

2. Egamberdieva N. M va mualliflar jamoasi. Yuksak ma’naviyatli shaxsni shakllantirishning tarbiya texnologiyasi. – Toshkent: “Fan va texnologiya” nashriyoti, 2012. – B. 203.

3. Rahimov B. X. Bo‘lajak o‘qituvchilarda kasbiy-madaniy munosabatlarning shakllanishi. Ped. fan. nom. diss. – Toshkent, 2002. B – B. 61-67

4. Muslimov N. A. Kasb ta’limi o‘qituvchisini kasbiy shakllantirishning nazariy-metodik asoslari: Ped.fanl.dokt. diss. – Toshkent, 2007. – 357 b